

*С.Д. Сворах,
Г.В. Стефанюк*

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОГО РЕЖИМУ В ГАЛИЧИНІ (1941-1944 рр.)

Всупереч сподіванням частини українських політиків, у плани Німеччини не входило створення на окупованих територіях незалежних держав. Їм потрібні були лише природні ресурси і дешева робоча сила.

Напрямки діяльності окупаційної адміністрації були обґрунтовані і визначені А.Гітлером на нараді, що відбулася 16 липня 1941 р., де він заявив: “Тепер перед нами стоїть завдання розрізати територію так, як це нам потрібно, з тим, щоб зуміти: по-перше, панувати над нею, по-друге, управляти нею, по-третє, експлуатувати її” [12, с.20].

Наступного дня у наказі від 17 липня 1941 р. А.Гітлер відзначив, що управління Галичиною, яка раніше належала Польщі, переходить до генерал-губернатора Г.Франка [12, с.50].

Райхсміністр східних окупованих територій визнав помилковим те, що райони навколо Львова передані під адміністративне керівництво Генеральної Губернії. Він наголошував на погребі надання Україні переваг аж до створення тут незалежної держави. В Україні, на думку А.Розенберга, необхідно звернути увагу на культурний аспект, треба розбудити історичну свідомість українців. Він вважав, що “... в Україні повинні бути здійснені певні заходи для відновлення самостійності” [6, с.143].

Проте, ігноруючи аргументи А.Розенберга, А.Гітлер продовжував розглядати Галичину лише як колишню австрійську провінцію. 1 серпня 1941 р. на підставі його декретів від 17 та 22 липня того ж року. розпорядженням Г.Франка, Галичина як п'ятий дистрикт була офіційно приєднана до Генеральної Губернії [22, арк.10].

Двома місяцями пізніше А.Гітлер остаточно відкинув можливість створення української та інших держав на тих окупованих територіях, що напередодні німецько-радянської війни перебували у складі СРСР. 1 жовтня 1941 р. він оголосив А.Розенбергові, що взагалі не може бути мови про незалежність України, німецький протекторат над якою триватиме приблизно 25 років [6, с.156].

Готуючи колонізацію України, Німеччина не тільки забороняла тут політичну діяльність [13, с.230], а й різко обмежувала її у культурно-освітній, духовній та соціальній сферах. Про справжні наміри окупантів свідчить, зокрема, інструкція німецької адміністрації в Україні, видана для внутрішнього користування у 1942 р.: “Школи лише 4-класові. На другий рік закрити. Відібрати культурно-освітні установи, театри й кіно. Якнайменше наукових інституцій типу лабораторій. Припинити навчання місцевих лікарів” [8, с.293].

Власне розвиток освіти, культури викликав побоювання в окупантів. У звіті офіцерів таємної спецслужби про ситуацію в Україні чітко вказано, що головна небезпека для німецької влади полягає не у відновленні комуністичної ідеології серед населення, а у зростанні національної свідомості, яка безпосередньо пов'язана з рівнем освіти. Вони застерігають під цим оглядом перед загрозою з боку української інтелігенції, особливо інтелігенції Західної України: "Не будемо під нашим доглядом сприяти шкільному вихованню. Ми мусимо місцеве населення тримати в темноті" [5, с.117].

У питаннях освіти німецька політика в Галичині керувалась довготерміновою програмою перетворення мешканців краю на робочу силу для Третього рейху. Тому основними елементами нової освітньої системи стали народні та професійні школи, які мали забезпечити мінімальний рівень освіти молодшого покоління і підготувати його до виконання здебільшого найпростіших функцій у сільському господарстві і промисловому виробництві, ремеслі і торгівлі [9, с.194].

Німецька окупаційна влада твердила, що "на школу, її завдання та працю, що в ній ведеться, не можна дивитися лише як на один із етапів у житті молодого покоління. Молодь нації – це не кандидати на випускників школи, що час від часу мають ущасливити батьків "похвальними грамотами" та іншими паперами. Ні – це майбутня рука і мозок нації, які мають як слід, отже совісно, виконувати свою працю. Школа має на меті виховати розумне, зрівноважене, національно свідоме і, в найкращому розумінні того слова, жертвенне українське покоління" [16].

Подібні погляди призвели до того, що на більшій частині території земель, що входили до складу СРСР, вже з перших місяців окупації, нацистська адміністрація почала запроваджувати політичну лінію згортання системи освіти, планомірного звуження інтелектуального потенціалу й зниження розумового рівня народів окупованих східних територій. Хоча в такому ж ракурсі запроваджувалась освітня політика і в Галичині, проте тут вона мала деякі специфічні регіональні особливості.

У Генеральній Губернії, до якої була приєднана і Галичина, генерал-губернатор Г.Франк намагався надати окупаційній освітній політиці зовнішніх форм, що дозволяють окреслити її "як освічений колоніалізм". Згідно з нею, рівень освіти мешканців Генеральної Губернії, з одного боку, не мав перевищувати або навіть наблизитися до рівня освіти у Німеччині, з іншого боку, не повинен був падати до такої межі, котра загрожувала б паралізувати нормальне господарське життя окупованих територій, що мало функціонувати в інтересах воєнної економіки Третього рейху. Обов'язковою в Генеральній Губернії була проголошена лише початкова освіта, середня – необов'язковою і вища – лише для обмеженої кількості німців. У Галичині, як і в решті дистриктів Генеральної Губернії, німець-

кою окупаційною владою було дозволено функціонування сітки чотирьох основних типів освітніх установ: 1) чотирирічні початкові або народні школи; 2) дворічні фахові школи; 3) гімназії; 4) дворічні вищі фахові курси [23, арк.1-5].

У Дистрикті Галичина, де більшість мешканців були українцями, німецька адміністрація не бажала брати на себе обов'язки, пов'язані зі шкільними справами. З огляду на це, окупаційна влада дозволила залучати до організації шкільництва в Галичині відділ шкільних справ та відділ у справах молоді Українського Центрального Комітету (далі – УЦК). Його головою став В.Кубійович, а заступником – К.Паньківський. У структурі УЦК було 26 допомогівих комітетів, 41 районна і 109 волосних делегатур та 965 мужів довір'я у селах [19]. Крім голови, його заступника і секретаря в одній особі, структуру УЦК складала ще шість членів президії – керівників відділів, а саме: організаційного і фінансового, суспільної опіки, господарського, опіки над молоддю і родиною, культурної праці та шкільних справ. Під керівництвом окружного старости створювались допомогіві комітети. Адміністративно вони підлягали старостам, а по національній лінії – безпосередньо своєму центральному комітетові у Кракові. (У Галичині назва “допомогіві комітети” не прижилася – тут вони називалися “окружні комітети”) [3, с.344].

Німецька влада пильно стежила за діяльністю УЦК. Фактично, рамки статуту УЦК, нав'язаного німцями, були досить вузькими: дозволялася, переважно, допомогіві діяльність. Однак, всупереч окупаційній владі, використовуючи нечіткість визначень статуту, керівництво організації надавало не тільки матеріальну підтримку, а й сприяло у набутті фахових знань, підвищенню культурного рівня населення. Відділ культурної праці організовував та розвивав народну культуру, освіту і позашкільне виховання серед українців. Практично втілювали у життя ці завдання українські товариства, що виникли під егідою УЦК замість ліквідованих культурно-освітніх товариств “Просвіта”, “Рідна хата”.

Поступово УЦК, як єдина легальна українська організація, почав виконувати ті функції, які до війни виконували усі організації, товариства, установи: налагодив видавничу діяльність, для чого було створено “Українське видавництво” у Кракові; забезпечував школи педагогічними кадрами; опрацьовував навчальні програми; організовував курси; сприяв створенню окремої адміністрації української православної церкви для Холмщини і Підляшшя. Загалом, УЦК спричинився до розбудови усіх діянок українського національно-культурного життя [7, с.96].

У Галичині були об'єктивно кращі передумови для діяльності українських організацій. Гут, на відміну від західних окраїн Генеральної Губернії, українці становили переважну більшість – 70 відсотків населення

[4, с.121]. Національне і громадське життя мало в Галичині і міцніші традиції. Окупаційний режим був, порівняно, м'якшим. Українці Галичини мали гімназії і своє видавництво, культурно-освітню молодіжну організацію. Лише в Галичині діяли вищі школи. Народні і фахові школи були державними.

У серпні 1941 р. в Дистрикті Галичина був створений Відділ науки і освіти, який вважався найвищою інстанцією для шкільництва в Дистрикті. Керівником Відділу науки і освіти був обраний Антон Гасселіх. Відділ поділявся на підрозділи для вселюдних, вищих і середніх загальноосвітніх, професійних і фахових шкіл. Ними керували референти, яким приділено як співробітників українських та польських інспекторів (візигаторів). Заступником керівника Відділу, референтом вищих шкіл і польського вселюдного шкільництва був Філіп Курц, референтом українського вселюдного шкільництва – Вільгельм Меслін, референтом німецького вселюдного шкільництва в Дистрикті – Альфред Граше, референтом професійних та фахових шкіл – Едвард Ліберда. При окружних та повітових староствах були окремі шкільні уряди, якими керували окружні шкільні радники. Їм підпорядковувались всі школи, які знаходились в Дистрикті [21].

Відділ науки і освіти Дистрикту Галичина в царині навчання та виховання зберіг за собою лише керівні та контрольні функції. Зокрема, він затверджував програми навчання, визначав завдання та персональний склад шкільних інспекторів, розподіляв виділені урядом Генеральної Губернії витрати на освіту та виховання. Не зацікавлені у стимулюванні підвищення інтелектуального рівня східноєвропейських народів, згаданий Відділ не сприяв нормальному розвитку в Галичині закладів освіти для ненімецького населення. Протягом нацистської окупації вони функціонували на місцях здебільшого лише завдяки ініціативі компетентних службовців освітньої школи. Разом з тим, визначаючи пріоритети заміщення вакантних посад в Галичині, окупаційна влада надавала тут перевагу українцям над поляками. Віддзеркалення цієї позиції мало місце в листі шефа управління Дистрикту Галичина О.Бауера керівникові ділового осередку УЦК в Галичині К Паньківському від 7 серпня 1943 р., вказуючи, що останнім часом до нього звертаюся керівники різних фахових управлінських структур з проханням прислати українських спеціалістів. Бауер вважав, що "заміна польського персоналу українським є необхідною". Тому він закликав керівника УЦК в Галичині "зробити у цій справі усе, що тільки можна зробити" й обіцяв при цьому "надати свою повну підтримку" [2, с.96].

Дозвіл на відкриття шкіл давав Відділ науки і освіти при уряді генерал-губернатора Дистрикту. Безпосереднє керівництво освітою на

терені окремої округи належало шкільному радникові, який за допомогою двох інспекторів (окремо для українських і окремо для польських шкіл) здійснював нагляд за діяльністю всіх державних освітніх інституцій [18].

Якщо не було самостійності в організаційному плані, то не мала її й українська школа періоду окупації – це копіювання “нової” німецької школи. Відділ науки й освіти виходив з того, що німецька “нова” школа є частиною націонал-соціалістичного виховного ладу”. Її завданням було оформити т. зв. “націонал-соціалістичну людину”. Вона відкидала застарілий ідеал так званої “загальної освіти”, а визначала шлях, що “виходить від тіла, охоплює душу та веде до суспільного життя” [15].

Однак, насамперед у цій школі формувалася не українець-патріот, а покірний раб фашистського режиму, кваліфікована дешева робоча сила, яку німецька адміністрація за допомогою “українських патріотів” вербувала на роботу до Німеччини.

В організації народних шкіл влада чітко дотримувалась засади, що українських дітей має вчити український вчитель в українській школі, польських – польський вчитель у польській школі. У кожному населеному пункті, де налічувалося 40 українських дітей, могла відкритися українська школа. Для дітей німців і “фольксдойчів” (осіб німецького походження), згідно з директивою генерал-губернатора від 19 грудня 1939 р., для відкриття німецької школи в Генеральній Губернії досить було наявності, принаймні, восьми німецьких дітей [26, арк.8].

Основною проблемою для розвитку освіти була нестача педагогічних кадрів. Причини – різні: асиміляторська політика Польщі, яка перешкоджала розвитку українських педагогічних кадрів, сталінські репресії, які винищили значну частину української інтелігенції, частина емігрувала з початком військових дій, а також те, що багато українських вчителів з фаховою підготовкою від вчительської практики відмовилися. У зв'язку з цим, окупаційна влада проголошувала: “Органи Народної освіти, а за ними і все громадянство, повинні доложити всіх зусиль, щоб здобути кадри, потрібні для обсади всіх сільських неповних середніх шкіл” [20]. Окупаційна влада не могла проконтролювати діяльність усіх вчителів (хоч би з огляду на труднощі комунікаційних сполучень з поодинокими селами і містечками) і тим більше, що для зменшення бюджетних витрат на освіту скорочували не лише посади вчителя, а й шкільних інспекторів [17]. Творчі педагоги намагалися розробити власні варіанти навчальних програм, використовуючи кращі надбання української і світової науки, здобутки народної педагогіки.

Нацистська політика в діяльності освіти для польського населення Дистрикту Галичина відрізнялась від німецької навчально-виховної політики щодо українців Галичини й нагадувала нацистську політику в

царині освіти щодо поляків в інших дистриктах Генеральної Губернії. Вже з вересня 1941 р. на галицький регіон була поширена контрольована німецькою владою система освіти для поляків, запроваджена з осені 1939 р. у Генеральній Губернії. Польські вчителі, виконуючи свій патріотичний обов'язок, на власній страх і ризик викладали в народних школах літературу, географію та історію Польщі за нелегальними програмами. Підпільне навчання польських дітей, як свідчать численні публікації, набрало чи не найбільшого розмаху саме на території Генерал-Губернаторства, де охопило 90 відсотків загального числа усіх педагогів і 100 тисяч учнів початкових шкіл. Така масштабність таємного навчання в умовах інспектування шкіл, поліцейного нагляду і масових доносів [10, с.216] свідчить, що контроль німецької влади за змістом навчально-виховного процесу в народній школі був набагато слабшим проти такого самого контролю радянської влади. Щодо виховної діяльності, то, як стверджував у своїх спогадах колишній голова Українського Краєвого Комітету К.Паньківський, "німці не вмішувалися в ці справи і також у справи релігійного виховання, яке залишилося у всіх видах шкіл таким, яким було до вибуху війни і справність якого залежала тільки від нашого духовенства" [11, с.356].

Незадовільною була справа розширення сітки гімназій. Українцям Галичини було дозволено відкривати гімназії лише в обмеженій кількості. "Німці були неуступчиві і покликалися на те, що для поляків взагалі гімназій не було" [11, с.122].

Незважаючи на всі зусилля, окупаційна влада не була зацікавлена в тому, щоб молодь здобувала вищу освіту. Тому університет у Львові не був відкритий. Відчуваючи потребу в спеціалістах для промисловості, сільського господарства та охорони здоров'я, правління Генеральної Губернії визнало доцільним відкрити в 1942 р. Медичний, Ветеринарний, Фармацевтичний, Технічний та Лісовий інститути у Львові. Хоча державною мовою у вищих навчальних закладах вважалась німецька, проте їх характер залишався українським. Кожен інститут мав німецького ректора і українського декана. Згодом назви інститутів змінили на державні фахові курси. Частина українських студентів навчалась у німецьких вищих школах. Діяв "Допомоговий фонд українського студентства", який сформувався за рахунок меценатів та пожертвувань сільських громад. При УЦК була створена Комісія допомоги українському студентству [14].

Основна увага приділялась розвитку професійних шкіл, оскільки Німеччина була зацікавлена у кваліфікованій робочій силі.

Спроба восени 1941 р. відновити роботу Наукового товариства імені Т.Шевченка у Львові та повернути його бібліотеку і музей була невдалою. Черговим пропагандистським трюком було задеклароване у пресі урядове розпорядження німецької влади про створення "Інституту імені Шевченка

у Львові". Попри дозвіл на відновлення діяльності міських і державних архівів у Львові, окупаційна влада відводила українським ученим, які працювали там, роль допоміжної сили для німецьких дослідників [1, 20].

Втілюючи в життя соціальну політику на окупованих землях, німецькі інстанції керувались прагненням якнайбільше експлуатувати їхні суспільні групи в інтересах Рейху та його збройних сил. З цією метою в Україні, на підставі розпоряджень райхсміністра А.Розенберга від 5 серпня і 19 грудня 1941 р., для місцевих мешканців віком від 18 до 45 років було запроваджено обов'язок праці. На Дистрикт Галичина було поширене розпорядження уряду Генеральної Губернії про обов'язок праці для місцевих мешканців віком від 18 до 60 р. [25, 22]. Проте гут нерідко вимушені були працювати підлітки до 18 та люди віком понад 60. Упродовж серпня 1941 – липня 1944 рр. на Дистрикт Галичина було поширене розпорядження про примусове використання учнів як робочої сили та відправлення їх для праці до Німеччини [24, с.225].

Отже хоча німецький окупаційний режим у Галичині з відомих причин був м'якшим і дояльнішим, ніж в інших дистриктах Генеральної Губернії, проте освіта в цей час не носила суто українського державного характеру. Вона була залежна від німецької адміністрації і розвивалася, в основному, в інтересах Німеччини. Важливим фактором у розвитку освіти в Галичині було створення Відділу Науки і Освіти при уряді генерал-губернатора Дистрикту. Однак він зберігав за собою загалом керівні і контрольні функції. Багато із важливих питань функціонування закладів освіти та їх змісту було вирішено, насамперед, завдяки великій наполегливості та особистим зусиллям місцевих педагогів. Відсутність уніфікованих Райхскомісаріатом України навчальних програм давала змогу вчителям вносити у навчальний процес елементи національного змісту навчання і виховання, що сприяло формуванню національної самосвідомості у школярів.

1. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії / Автореф. дис. ... докт. іст. наук. Львів, 1999. 36 с.
2. Боляновський А.В. Німецька окупаційна політика в Галичині в контексті гітлерівського "нового порядку" в Європі у 1941-1944 рр. Львів, 1999. – 250 с.
3. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович. Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т.10 400 с.
4. Жуковський А., Субгельний О. Нарис історії України. Львів: НГПН, 1992. 228 с.
5. Каменецький І. Україна в тоталітарних схемах нацизму // Український історик - 1972. - Ч.3/4. - С 110-129.
6. Корчак-Городиський О. Замість вигадок. Українська проблематика в західних політико-дипломатичних джерелах. Документи, рецензії спогади. Івано-Франківськ, 1994. 200 с.
7. Кубійович В. Мені 85. Париж Мюнхен Молоде життя. 1970. 135 с.
8. Літопис УПА. - Торонто-Львів: Літопис УПА, 1988. – Т.8. - 320 с.

9. Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941-1944 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1997. № 3-4. – С.194-225.
10. Носкова А. Подпольное обучение в Польше в годы гитлеровской оккупации // Славяно-германские культурные связи: статьи и сообщения. – М., 1969. –С.216.
11. Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк-Торонто, 1965. – 480 с.
12. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944 гг.). – М.: Политиздат, 1968. – 383 с.
13. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів / Упорядк. В.Косика. – Т.1. – Львів: Інститут укр-ва ім.Крип'якевича НАН України, 1997. – 384 с.
14. За відновлення традицій // Українське слово. – 1942. – 20 березня.
15. На порозі навчального року // Українське слово. – 1941. – 24 серпня.
16. На шкільні теми // Станіславське слово. – 1942. – 11-13 березня.
17. Структура шкільного управління в Генерал-Губернаторстві // Станіславське слово. 1942. – 3 червня.
18. Структура шкільного управління в Генерал-Губернаторстві // Українська дійсність. – 1942. – 20 червня.
19. Український Комітет // Українське слово. – 1942. – 7 січня.
20. Урухомити всі сільські неповні середні школи // Українське слово. – 1941. – 24 серпня.
21. Шкільництво в Дистрикті Галичина // Українське слово. – 1941. – 9 грудня.
22. ДАЛО. – Ф.Р-35, оп.5, спр.13.
23. Там само. – Оп 6, спр.4.
24. Там само. – Оп.11, спр.232.
25. Там само. – Оп.12, спр.67.
26. Там само. – Оп.12, спр.324.

Svorak S., Stephaniuk G.

EDUCATIONAL POLICY OF NAZI REGIME IN GALICHINA (1941-1944)

In the given article the attempt of complex research and analysis of the peculiarities of Nazi regime educational policy in Galichina during the World War II is made. The article is based on the new conceptual approach to the elucidation of the given problem and on the factual materials, published in the periodicals of that time and archives documents which for the first time came into scientific circulation.